

УДК 316.422

Гончаренко О.

ПОЛІТИЧНА СПІВУЧАСТЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: СТАН У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політична співучасть громадян, концепція, розвинена в західній політичній соціології 60—80-х років, що описує соціально-політичну діяльність громадян в усіх можливих проявах, що спрямована на здійснення впливу на ті структури, які уособлюють державну владу. В статті розглянуто можливості застосування категорій західних концепцій політичної співучасті для аналізу соціально-політичної поведінки населення України, виділяються аспекти, які заслуговують на увагу в наступних дослідженнях.

"Більшість зрозуміла, що народ наш іще (а може, назавжди) байдужий і дозволяє далі знучатися з себе як завгодно. В крайньому разі вимагає їсти, і то не чогось особливого, а хоча б чого-небудь. Днями ми обговорювали ще один сценарій — заарештовують кілька десятків демократів, тимчасово припиняють дію Парламенту — яка реакція народу? Найскоріше, крім психологічного шоку і відродження тотального страху, реакцій не буде жодної. Ну, ще може, пару тисяч вийде на вулиці, решта засяде по хатах перечікувати..." [1]. Поширеність такого роду апеляцій до соціально-політичної пасивності населення України обумовлює необхідність пошуку та застосування для наукового опису явища адекватної політико-соціологічної концепції. Екстраполяція на український соціум розвиненої в західній політичній соціології 60—80-х років [2] концепції політичної співучасті могла б бути корисною для розуміння та пояснення соціально-політичної поведінки населення України.

Власне, термін "політична співучасть" необхідно вважати прийнятнішим перекладом англійського оригіналу "political participation", ніж міг би бути варіант "політична участь" чи "участь у політиці", оскільки вищезазначений переклад точніше відкриває зміст поняття, що належить до діяльності, впливу на політику тих, хто прямо, професійно політикою не займається. Або ж, як визначають класики досліджень явища Л. Мілбрата та М. Гоеля, політична співучасть — така діяльність звичайних громадян (від участі в акціях протесту, членства в громадських організаціях, активної підтримки якоїсь партії, написання листів до редакцій газет, до регулярної участі у виборах, відчуття любові до власної країни), якою вони намагаються вплинути або ж підтримати політику владних еліт [3]. Причому, певний характер політичної співучасті визначається нормами, поширеними в суспільстві, які приймаються як елітами, так і не елітами, а саме явище визнається основою демократії [4]. В Укра-

їні, де демократизація та організація громадянського суспільства визначаються як невідмінні ознаки подолання кризового стану [5], переосмислення результатів існуючих досліджень політичної співучасті, що спрямовуються передусім на емпіричний опис та класифікацію всіх можливих виявів соціально-політичної поведінки, які розкривають зміст поняття, могло б бути використане за основу для розробки показника, що слугував би відображеною динамікою розвитку громадянського суспільства. З цією метою виділимо ключові для можливого емпіричного опису стану політичної співучасті в Україні моменти в проведених дослідженнях.

Так, у праці Г. Алмонда та С. Верби суттєвим видається виділення чинника суб'єктивності, самооцінки власної можливості до політичної співучасті та його впливу на реальне здійснення певних політичних кроків. Для цього дослідники вводять поняття політичної компетентності, для позначення осіб, які мали досвід здійснення впливу на владу, та поняття суб'єктивної компетентності, для позначення особистих уявлень індивідів про притаманний їм потенціал впливу на владу [6]. Оскільки висока суб'єктивна оцінка компетентності є водночас і наслідком розвиненості демократії, й чинником, що визначає реальний рівень політичної компетентності, тобто політичної співучасті, згідно з дослідженням [7], то за умов демократії, що розвивається, мала б спостерігатися тенденція до зростання суб'єктивного показника.

Що ж до можливості визначити вид політичної співучасті, притаманний саме українському соціуму, то необхідно звернутись скоріше не до завершеної класифікації поведінки за типами політичної співучасті, а лише до принципів визначення характеру того чи іншого виду активності. Адже особливості розвитку демократії в Україні можуть зумовлювати непридатність запозичення завершеної класифікації, а застосування загальних характеристик, визначених попередніми класифікаціями, дає змогу

описати визначальні риси характеру політичної співучасті в Україні. Л. Мілбрат і М. Гоел, що побудували детальну класифікацію внаслідок кількох досліджень, визначили два основні виміри видів діяльності, що складають політичну співучасть,— активність і конвенційність (відповідність або невідповідність офіційному політичному курсові) [8]. Орієнтація на ці визначальні риси виявляється сприятливою для мети цієї роботи.

А завданням цієї роботи є визначення характеристик і потенційного рівня політичної співучасті в Україні, що могло б посприяти переосмисленню та екстраполяції концепції політичної співучасті на суспільство, що переживає демократичну трансформацію. Розгляд буде зорієнтовано переважно на можливості аналізу моніторингового загальнонаціонального дослідження: "Тенденції розвитку українського суспільства", проведеного Інститутом соціології НАН України, фондом "Демократичні ініціативи" та фірмою "СОЦІС-ГЕЛЛАП" у 1994—2000 рр. (вибірка складала 1800—1810 респондентів, що репрезентувало українське населення за основними соціодемографічними показниками (стать, вік, освіта) та регіональною представленістю), оскільки саме моніторингове дослідження уможлиблює виявлення тенденцій та змін у діяльності населення, що визначається як політична співучасть.

Як вихідну точку дослідження визначимо характер політичної співучасті в Радянському Союзі, де "основний наголос завжди був скоріш на виконанні визначеного комуністичною партією політичного та ідеологічного курсу, ніж на впливі на прийняття рішень. Співучасть в Радянському Союзі не є каналом для організації автономних сил на політичній арені, як це є в плюралістичній системі" [9]. Події 1989—1991 рр. зламали таку закономірність, в той час чітко фіксується зміна ситуації, що характеризується поживаленням активності населення, діяльністю різноманітних організацій та угруповань, що відстоюють ідеї національного відродження, мають демократичне та антисоціальне спрямування. Саме в 1989 році помічається тенденція до організації та координації національно-демократичних рухів — у 1989 році при Міжрегіональній депутатській групі створено Міжнаціо-

нальну асоціацію демократичних організацій, що об'єднала національно-демократичні рухи України, Білорусії, Молдови, Балтійських та Кавказьких республік. Ігнорування цієї тенденції з боку КПРС позначається на її авторитеті й призводить до відомих наслідків [10]. Таким чином національне самоусвідомлення та участь у національних рухах стали одним з ресурсів включення народу в політичну діяльність.

Проте вищезгадані події, на жаль, не переорієнтували повністю характер політичної співучасті в Україні. Про це свідчить вже непідтвердження гіпотези про зростання рівня оцінок суб'єктивної компетентності, що вимірюється, згідно з Г. Алмондом та С. Вербою як самооцінка власної здатності вплинути на дискримінаційне рішення структур національної та місцевої влади. Рівні, виявлені в Україні протягом 1994—1999 рр. (див. таб. 1), були в 5—7 разів менші, ніж притаманні розвиненим демократичним державам згідно з дослідженням Г. Алмонда та С. Верби.

Зміна, що привертає особливу увагу в контексті можливої соціально-політичної поведінки,— зростання протестних настроїв, які мали б також підвищувати готовність до неконвенційної, спонтанної, політичної співучасті протягом 1994—1999 рр. (див. графік 1). Проте, зростання напруженості аж ніяк не підвищує готовність до активних дій, ілюстрацією чому може слугувати названий у літературі феномен "терпіння нестерпного", коли за критичного рівня напруження в Україні не відбулося активних масових виступів [12]. Пояснення цього явища стає можливим, якщо припустити впливовість для українського соціуму особистісних чинників активної політичної співучасті, визначених у дослідженні Л. Мілбратом та М. Гоелом, а саме: оптимізму, впевненості в собі, високої оцінки власної дієздатності, для вимірювання якої застосовується шкала локус-контролю (відповідь на запитання "Те, як складається ваше життя, більше залежить від вас чи від зовнішніх обставин?") [13]. Частка тих, хто був схильний визначати за шкалою локус-контролю керівними внутрішні чинники й виявляв водночас протестні настрої, складала в 1995 році 5,1 % (для порівняння 26,2 % схилялись

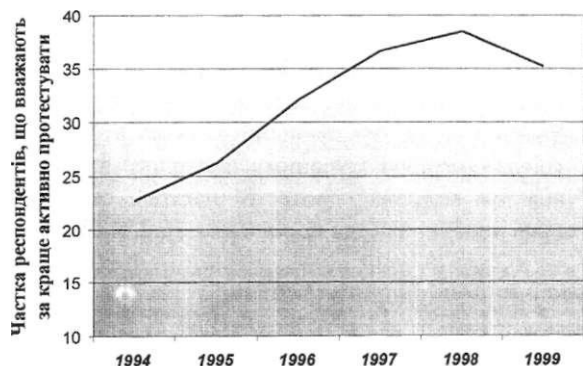
Таблиця 1. Показники суб'єктивної компетентності в 1999 році¹

	Якщо б уряд України прийняв дискримінаційне рішення	Якщо б місцева влада прийняла дискримінаційне рішення
Так, зміг би щось зробити	4,4 %	9,1 %
Ні, нічого не зміг би	61,6%	54,2 %
Важко відповісти	33,9 %	36,7 %

¹ Відповідні значення досліджень 1994—1998 рр. [11] коливаються навколо вказаних 1999 р., причому ні розмір, ні напрям коливань не свідчать про наявність якихось тенденцій.

до необхідності протестувати) та 4 % в 1999 році (35 % вважали за необхідне протестувати). Так само значно знижує оцінку готовності до протестів фільтрування частки тих, хто вважав за потрібне протестувати, через здатність визначити ефективні та припустимі для себе методи протесту, що формує в 1999 році в потенційно готову до активних дій групу 12,4% населення (14,1 % в 1995 році). Якщо ж до цієї групи тих, хто, відповідаючи на запитання: "Які заходи та засоби відстоювання своїх прав та інтересів Ви вважаєте найефективнішими та прийнятними такою мірою, що **самі готові взяти в них участь?**", зміг обрати для себе такий метод (див. графік 2) застосувати таку ж схему аналізу, вважаючи схильною до активних видів політичної співучасті, то отримаємо схожі результати: після фільтрування на дієздатність чисельність цієї групи в 1995 році складає 7,1 % від усіх респондентів, в 1999 році — 6,4 %. Про те, що свідчить на користь використання встановлених Л. Мілбратом чинників активної соціально-політичної поведінки для оцінки рівня політичної співучасті в Україні, вже для всієї групи потенційно схильних до активних видів політичної співучасті (усі, хто обрав якийсь прийнятний метод протесту) справджуються деякі, визначені Л. Мілбратом, чинники активної політичної співучасті [14] — відносно молодший вік та більший оптимізм. Останній виявляється в тенденції до більш позитивних оцінок першою групою як свого матеріального становища, так і економічної ситуації в Україні, хоча за рівнем прибутків групи суттєво не відрізняються, а також у схильності до позитивнішого оцінювання свого становища в суспільстві загалом.

Досить суперечливими видаються показники для оцінки поширеності конвенційної політичної

Графік 1. Динаміка протестних настроїв (Чи варто терпіти економічні негаразди заради підтримання порядку та миру?).

¹ Групу тих, хто загалом зміг обрати якийсь засіб виявлення протесту, умовно названо "активною"; другу групу складають ті, хто не вважає жоден засіб ефективним та прийнятним настільки, щоб взяти участь у таких протестних заходах, — "скептиками"; третю групу — ті, хто зазначив варіант "важко відповісти" — "байдужі".

² За дослідженням ІС РАН в 1991 році — Массовое сознание и массовые действия. — С. 72.

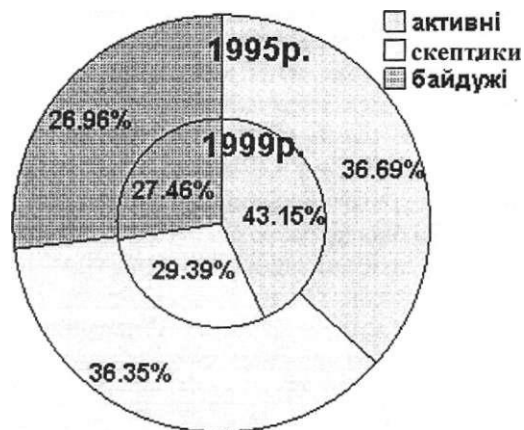
співучасті. Так, протягом 1994—1999 рр. спостерігається низький рівень залученості до політичних партій та організацій — близько 1 %, а зацікавленість політикою зберігається на досить високому рівні з 1991 р. (див. табл. 2).

Таблиця 2. Рівень зацікавленості політикою в Україні в 1991—1999 рр.

(Подано % респондентів, які обрали відповідний варіант відповіді)

	Зацікавленість політикою: слідкую	
	за всіма подіями	за основними
1991 ²	19	55
	Оцініть міру Вашого зацікавлення політикою:	
	на помірному рівні	на дуже значному
1994	62,5	9,8
1995	59,7	10,7
1996	60,0	9,3
1997	62,0	9,1
1998	63,2	9,4
1999	63,9	9,3

Проте оцінювання потенціалу інших активних форм конвенційної політичної співучасті, приводить до думки, що цей потенціал нижчий, ніж необхідний для відповідних способів дій. Так, згідно з дослідженням "Права і свободи людини в оцінках громадян України" (проведеного у вересні 1999 р. Інститутом політики у рамках проекту ПРООН в Україні "Захист прав людини" (опитано 1200 осіб, похибка вибірки 2,5 %), в групу най-

Графік 2. Розподіл за ставленням до можливих акцій протесту.

невідоміших прав громадянам України потрапили саме громадянські права [15]. Серед цих громадянських прав найбільшою неознайомленістю вирізняються: право звертатися до уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися в міжнародні інстанції та організації з проханням захисту своїх прав; право на свободу об'єднань у партії та громадські організації; брати участь в управлінні державними справами; рівного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; індивідуально та колективно звертатися до органів влади; отримувати інформацію про себе в органах влади,— тобто ті права, що передбачають діяльність, яка й визначається як активна конвенційна політична співучасть. Звернувшись до рис правової свідомості, необхідно звернути увагу й на інші, притаманні їй характеристики — згідно з вищезгаданим дослідженням близько третини населення (31,1 %) висловила позицію, що задля захисту своїх прав вони вважають за можливе порушити закон [16]. Причому, така декларативна готовність порушити закон збільшується за зменшення загальної ознайомленості респондента з правами.

Таким чином, у 1994—1999 рр. для основної маси населення України характерними слід вважати пасивні способи політичної співучасті, відчу-

ження від соціально-політичної діяльності. Для можливого подальшого аналізу політичної співучасті в Україні можна встановити направленість розвитку політичної співучасті — від ритуально-апатичної за Радянського Союзу, здебільшого апатичної в пострадянський період до бажаної, характерної демократичним суспільствам, здебільшого активної конвенційної, підтримуючої пасивної та активної неконвенційної (див. сх. 1). Оцінку характеру політичної співучасті у відповідних дослідженнях необхідно було б формувати на основі наступних показників, важливість включення до аналізу яких була розглянута в роботі:

- динаміки суб'єктивної компетентності;
- потенціалу активної політичної співучасті, для оцінки якого необхідно визначити і включити до аналізу (окрім виділених респондентами когнітивно прийнятних для них видів соціально-політичної діяльності) впливових соціально-політичних чинників активної соціально-політичної поведінки;
- дійсно притаманної респондентам соціально-політичної поведінки, як от: слідкування за новинами, членство в соціально-політичних організаціях, участь у виборах, звернення до офіційних інстанцій;
- підтримка чи не підтримка правових зразків поведінки у щоденному житті.

Довіра до влади

Схема 1. Направленість політичної співучасті.

1. Павличко Соломія. Листи з Києва: 12 травня 1990—2 квітня 1991.— К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи" — 2000.— С. 122—124.
2. Скоблик В. Участь громадян у політиці: західні концепції 1960—90-х років.— Ужгород, 1999.— 123 с.
3. Milbrath L. W. Goel M. L. Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics? — Second Edition.— New York: University Press of America, 1982.— P. 2
4. Almond, Gabriel Abraham, Verba, Sidney The Civic Culture.— Princeton, N. J.: Princeton University Press.— 1963.— P. 180—181.
5. Полохало В. Середній українець // Політична думка.— 1999.— № 4.— С. 30—40; Степаненко В. Соціологічна концепція громадянського суспільства в пострадянському контексті.— Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 2000.— № 3.— С. 5—20.
6. Almond, Gabriel Abraham, Verba, Sidney The Civic Culture.— P. 181—182.
7. Ibid. P. 180—185.
8. Milbrath L. W. Goel M. L. Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics? — P. 1—34.
9. Т. Фрідгут (ізраїльський вчений, займався вивченням політичної участі в порівнянні США та СРСР, перебував рік на стажуванні в Московському держ. університеті в 80-х роках).— Скоблик В. Участь громадян у політиці: західні концепції 1960—90-х років — Ужгород, 1999.— С. 37.
10. Реформирование России: мифы и реальность.— М.: Academia, 1994.— С. 27—28; Массовое сознание и массовые действия.— М., 1994.— С. 70.
11. Pantna N., Golovakha E. Tendencies in the Development of Ukrainian Society (1994—1998). Sociological Indicators (Tables, Illustrations and Commentaries).— Kyiv, 1999.— Табл. В1.12—13.
12. Голов О. Росіяни й українці у травні 1998 р.: сприйняття та оцінки поточної ситуації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг— 1999.— № 1,— С. 131—132; Ворона В., Головаха Є., Паніна Н. Громадська думка і масові настрої в Росії й Україні: до і після серпневої фінансової кризи 1998 року //

- Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 1999.— № 1.— С. 126.
13. *Milbrath L. W. Goel M. L.* Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics? — P. 43—85.
14. Ibid. P. 68—74.
15. *Оксамитна С, Макеев С, Бондар В.* Права і свободи людини в Україні.— К., 1999.— С. 13.
16. Там само.

Goncharenko O.

**POLITICAL PARTNERSHIP IN UKRAINE:
ITS STATE IN POST-SOVIET SOCIETY**

The political participation conception that has been developed in the political sociology during 1960-1980s, describes socio-political behavior of the citizens meaning to influence the government body. The article overviews the feasibility of applying categories developed in western conception of political participation into analysis of socio-political behavior of Ukrainian citizen.